

DRIKKE KULTUR I MIDDELALDEREN

malades. mais le uel les se
estuet si es amendent selon se
bouire. 7 garder si de troubles
7 de sales 7 dautres manieres
a les uermet pour u
malades. mais dautres
e que si es a m den selon se
les regimens que nous
car por les ensegnemens que s
nous deusnes fesismes la si nos
en passerons briement. *de vnde*

ins si in
se deuse
sefie se
en maer
tes mte
nieres
se toise
se sul se
tance
7 se loz

ce qui est nouuaus 7 vies son
alles se ce nest por remouoir u
maladies. mais se u ser les

Drikkekultur i middelalderen

Drikkekultur i middelalderen

Redigeret af

Kasper H. Andersen og Stefan Pajung

Drikkekultur i middelalderen

© Forfatterne og Aarhus Universitetsforlag 2014

Omslag af Jørgen Sparre

Forsideillustration fra fransk håndskrift, 13. århundrede.

En munk smager på vin eller øl fra tønne, mens han fylder
en kande. British Library Board, Sloane 2435, f. 44v

Sats Anette Ryevad, Ryevad Grafisk

E-bogsproduktion ved Narayana Press

ISBN 978 87 7184 011 7

Aarhus Universitetsforlag

Langelandsgade 177

8200 Aarhus N

www.unipress.dk

Morten Visby har oversat kapitlet

Gestr er inn kominn, hvar skal sitia síá? s. 49-73

Weblinks var aktive, da bogen blev trykt.

De kan nu være inaktive.

Bogen er udgivet med støtte fra:

Aarhus Universitets Forskningsfond

Den Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse

Forlaget Historia

Indholdsfortegnelse

Kasper H. Andersen

Forord 7

Kasper H. Andersen

Indledning 9

Mathias Nordvig

Skjaldemjødens betydning i den oldnordiske kulturkreds 27

English summary 45

Fernando Guerrero

Gestr er inn kominn, hvar scal sitia síá? 49

English summary 67

Lisbeth H. Torfing

Drik, horn og navn. Identitet og materialitet
i oldnordiske drikkeskikke 75

English summary 95

Vivian Etting

Drikkehorn og dansk drikkekultur 99

English summary 111

Else Roesdahl

Brændevinsfremstilling i dansk senmiddelalder: Bjørnkærsættet 115

English summary 124

Lars Kjær

Druk, kongemagt og kongedrab i højmiddelalderens Danmark 127

English summary 144

<i>Kasper H. Andersen</i>	
De drikfældige danskere	149
<i>English summary</i>	168
<i>Thomas K. Heebøll-Holm</i>	
Vin, vold og handel i middelalderen	173
<i>English summary</i>	188
<i>Stefan Pajung</i>	
Ther som i io well haffue win at drecke ...	191
<i>English summary</i>	208
<i>Per Andersen</i>	
Ingen schall gaa y rette wty druchenschab	215
<i>English summary</i>	228
Om forfatterne	233
<i>Christina Lysbjerg Mogensen og Niels Nyegaard</i>	
Register	237

Forord

Denne bog udspringer af et symposium på Aarhus Universitet 1. april 2011. Bag symposiet stod Middelaldercirklen ved Aarhus Universitet og Center for Vikingetids- og Middelalderstudier. Center for Vikingetids- og Middelalderstudier skabte med en økonomisk bevilling muligheden for at afholde symposiet, som studenter fra Middelaldercirklen stod for den praktiske afvikling af.

Engagerede studerende har således på forskellig vis bidraget til såvel afholdelse af symposiet som arbejdet med udgivelsen af bogen. Det drejer sig om følgende kandidatstuderende: Elisabeth Jonsson Agger, Mette Karup Frederiksen, Sally Schlosser Schmidt, Sofie Frøkjær Justesen og ph.d.-studerende Niels Nyegaard og Christina Lysbjerg Mogensen. Aarhus Universitets Forskningsfond, Forlaget Historia og Den Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse har gennem generøse bevillinger gjort det muligt at udgive bogen. Der skal lyde en tak til alle de nævnte aktører, samt andre der har været involveret i bogens udgivelse i større eller mindre omfang.

Endelig skal der lyde en tak til professor Per Ingesman. Både i kraft af sin rolle som leder af Forskningsenheden for Europæisk Middelalder under Forskningsprogrammet Kulturelle Dynamikker ved Aarhus Universitet og med sin store erfaring og viden har Per Ingesman støttet arbejdet med at få bogen udgivet.

Kasper H. Andersen

Aarhus oktober 2014

Indledning

SKÅL! Alle, der taler eller blot har en smule kendskab til et af de nordiske sprog, kender dette udtryk, der anvendes fra Island til Sverige. Udtrykket er formentlig et levn fra en fjern fortid, hvor nordboerne drak alkoholiske drikke af én skål (en beholder), der gik på rundtur mellem de tilstedeværende. Derfor var det jo oplagt at udbryde “skål” (oldnordisk *skál*), når man ville drikke. Med tiden begyndte bordskikken så småt at ændre sig, og nordboerne begyndte i stigende grad at anvende hver sin skål, igen forstået som alle mulige former for beholdere, præcis som vi også gør i dag. Langt op i renæssancen fastholdt man dog også traditionen med at drikke af en fællesbeholder, eksempelvis drikkehorn eller drikkekar, der gik bordet eller drikkelaget rundt. Udtrykket “skål” holdt man også fast ved, og det er blevet anvendt i mere end 1000 år, når man i Norden via ‘drikkebeholdere’ hilser på hinanden i sociale lag. Udtrykket er blot et blandt forholdsvis mange eksempler på ligheder mellem nutidens og middelalderens alkoholkultur. Men når man opdager sådanne ligheder, må man konstant være opmærksom på, at lighederne ofte ikke er så lige, som de ved første øjekast lader til at være. Dette bekræfter udtrykket “skål” jo også.

Denne bog handler om alkoholkultur i Danmark, den nordiske kulturkreds og Europa i middelalderen med perspektiver til de omkringliggende perioder, vikingetiden og renæssancen. Bogen fokuserer særligt på de aspekter ved alkoholkulturen, der er relateret til selve indtagelsen af alkoholiske drikke, et fænomen som vi i bogen har valgt at kalde alkoholkonsumering. Bogens ti kapitler behandler forskellige temaer, der relaterer sig til, hvordan man drak alkoholiske drikke, og hvilke sociokulturelle betydninger eller konsekvenser alkoholkonsumering havde. Kapitlerne er skrevet af arkæologer, filologer og historikere, der arbejder med forskelligt empirisk materiale og forskellige geografiske og historiske lokaliteter, hvorved forfatterne kaster nyt lys over især middelalderens alkoholkultur. Hermed kan bogen ses som et udtryk for den analytiske og faglige mangfoldighed, der kendetegner den nyere og netop i disse år meget dynamiske internationale forskning i historisk alkoholkultur.

Alkoholkonsumering var et allestedsnærværende fænomen i middelaldersamfundet, og det i en sådan grad, at mange i nyere tid ganske forståeligt har bemærket de enorme mængder alkoholiske drikke, middelalderens mennesker indtog. Dog er der intet, som tyder på, at vi har at gøre med historiske samfund eller kulturer, der var ved at gå til i druk. Middelalderens udvalg af drikkevarer var sammenlignet med yngre historiske perioder yderst begrænset. Man havde principielt kun mulighed for at drikke vand, i nogle egne mælk, hvis altså økonomien og årstiden var til det, og så selvfølgelig periodens forskellige alkoholiske drikke. Saft, juice, sodavand osv. er 'moderne' opfindelser, så de alkoholiske drikkes popularitet i middelalderen må også ses i dette lys. Desuden må man have in mente, at te og kaffe først blev udbredt i Europa i løbet af 1600- og 1700-tallet, og hvor disse 'berusende' drikke siden i høj grad har været med til at skabe en ramme for hverdagens sociale sammenkomster og interaktioner, da greb man i middelalderen til et krus øl eller et bæger vin. Ud over vand og i langt mindre grad mælk var der simpelthen ingen andre alternativer, og på netop dette område adskilte middelalderen sig ikke for forudgående perioder.

Træk af oldtidens alkoholkultur i Sydsandinavien

I Sydsandinavien havde man langt tilbage i forhistorisk tid kendskab til at fremstille en slags øl, i hvert fald hvis man ved øl forstår en alkoholisk drik brygget på korn. Dette øl krydrede man med porsø eller andre smagsgivende planter. Derudover anvendte man honning til at brygge mjød, der som regel havde en højere alkoholprocent end øllet – vel omkring 10-12 % – og som man krydrede med urter og bær. Oldtidens skandinaver var således i stand til at producere ganske komplekse alkoholiske drikke, som de forfinede ved at tilsætte honning, urter, bær og frugter. Måske ikke bare fordi man ønskede at forfine smag og aroma, men også fordi man mente, at i hvert fald nogle af de aromatiske og berusende drikke havde helbredende egenskaber.

Alkoholiske drikke blev anvendt i forskellige sociale sammenhænge og af alle samfundslag. De lavere sociale lag måtte formentlig 'nøjes' med alkoholiske drikke brygget på korn, mens de højere sociale lag må have nydt de mere komplekse og derfor dyrere alkoholiske drikke. Et egentligt hverdagsforbrug af alkoholiske drikke er imidlertid svært at påvise, idet det ikke har efterladt sig mange spor i det arkæologiske materiale, der i mangel af skriftlige kilder er de eneste belæg for produktion og

forbrug af alkoholiske drikke i Sydsandinavien på dette tidspunkt. Dog kan man hos romerske forfattere finde informationer om germansk alkoholkultur, og fordi i hvert fald det sydlige Skandinavien må betegnes som det germanske bagland, kan de romerske forfatteres beskrivelser bidrage med perspektiver på skandinaviske forhold.

I sin fortælling om sine krige mod gallerne, *Gallerkrigene*, skrev den senere romerske hersker Julius Cæsar om sæder og skikke hos germanerne, som han opfattede dem omkring år 50 f.Kr. Cæsar bemærkede eksempelvis, at germanerne primært ernærede sig af kød, ost og mælk, og at uroksens horn var meget eftertragtet hos germanerne. De indfattede randene i sølv og brugte dem som drikkebægre ved særligt festlige lejligheder. Den yngre romerske forfatter Tacitus' skriver i sit berømte værk om de germanske folkeslag, *Germania*, fra kort før år 100 e.Kr. også om germanernes alkoholkultur. Tacitus tegnede ganske ofte et romantiserende billede af de germanske folkeslag som en gruppe ædle vilde, der havde fastholdt nogle naturlige menneskelige karakteristika, som de civiliserede romere havde glemt på deres vej mod et højere civilisationsniveau. På den anden side kunne han også fremstille germanerne som barbarer, som hans romerske medborgere skulle tage sig i agt for og endvidere kunne spejle dem selv og deres egen kultur i. Dette kommer blandt andet til udtryk, når Tacitus skriver, hvordan germanerne anvendte byg og hvede til at fremstille en drik (en slags øl), der havde en vis lighed med vin, og hvordan de generelt havde hang til ukontrolleret drikfældighed. Fik germanerne fingrene i vin, kunne de hverken kontrollere deres lyst til at drikke eller for den sags skyld dem selv. Romerne derimod havde ifølge Tacitus et selvkontrolleret forbrug af vin.

Uanfægtet de kildekritiske forbehold, man må have in mente over for Cæsars og Tacitus' beskrivelser af germansk alkoholkultur, lader de to romere til at fortælle os, at germanerne havde en veletableret og forholdsvis avanceret alkoholkultur, hvilket bekræftes af arkæologiske undersøgelser i det geografiske område, som senere skulle blive til Danmark.

I 1921 åbnede arkæologer fra Danmarks Nationalmuseum den grav, som Egtved-pigen var blevet gravlagt i i bronzealderen (ca. 1800-500 f.Kr.). Den unge kvinde var blevet placeret i en fin egekiste og var iført kostbare klæder og smykker, og hun havde endvidere fået mange gaver med sig i graven, heriblandt en lille spand af birkebark, der forsigtigt var placeret ved hendes fødder. På bunden af spanden kunne arkæologerne se et tykt brunligt bundfald, og naturvidenskabelige analyser viste siden, at bundfaldet var resterne af en gæret drik, der efter alt at dømme var en slags øl eller